Turkish Studies **Comparative Religious Studies**

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 713-725

DOI: 10.29228/TurkishStudies.39893

ISSN: 2667-5544

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 15.11.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 30.12.2019

✍ *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (28.12.2019)-Referee 2 (22.12.2019)- Referee 3 (26.12.2019)

This article was checked by intihal.net.

İBN HİBBÂN'IN KİTÂBÜ'L-MECRÛHÎN'DEKİ RİCÂL TENKİT METODU*

*Yavuz KÖKTAŞ** - İsmail KURT****

ÖZ

İbn Hibbân, IV/X. asırda yaşamış ve yazdığı eserlerle rical tenkidinde sonraki döneme kaynaklık etmiş önemli bir muhaddistir. Onun yazdığı kitaplarından bir kısmı râvilerle alakalıdır. Bu kitaplardan birisi de makalemizin konusu olan *Kitâbü'l-Mecrûhîn*'dir. Aslında bu eserin, sika râvileri konu edinen *Kitâbu's-Sikât*'la birlikte *Kitâbu't-Târihi'l-Kebîr*'in bir parçası olduğu bizzat İbn Hibbân tarafından dile getirilmektedir. Her iki eserden *Kitâbu'l-Mecrûhîn*'in sonradan kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu eser, duaâ edebiyatı içerisinde ihtiva ettiği râvi sayısı, selef münekkitlere ait değerlendirmelerin miktarı, herhangi bir râvi hakkında hüküm verilirken sebep bildiren izahatlar yapılması gibi hususlarla ön plana çıkmıştır.

Bu makalenin temel hedefi, İbn Hibbân'ın herhangi bir râvi hakkında elde ettiği hükme hangi metotlarla ulaştığını ortaya koymaktır. Görebildiğimiz kadarıyla o, hüküm vereceği zaman üç temel hareket noktasına sahiptir. Bunlar bir münekkit olarak râvi ile likası çerçevesinde edindiği kanaatler, selef münekkitlerden aktarılan değerlendirmeler ve ilgili râvinin aktardığı hadislerdir. İncelemelerimiz neticesinde onun bu unsurları kullanarak ricâl tenkidi gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda ricâl ve siyer bilgisinden istifade, çeşitli açılardan hoca-öğrenci, râvi-sika râvi mukayesesi, hadisin farklı zamanlardaki rivayetini karşılaştırma, rivayeti oluşturduğu nüshada kontrol etme gibi metotlar kullanıldığı tespit edilmiştir. İbn Hibbân'ın ricâl tenkidinde böylesi bir metodik yaklaşım sergilemesi cerh-ta'dil

* Bu makale, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Yavuz Köktaş danışmanlığında yapılmakta olan "Hicrî Dördüncü Asır Ricâl Tenkidinin Mukayeseli İncelenmesi –İbn Hibbân ve İbn Adi Örneğinde- isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: yavuzkoktas@gmail.com.

*** Arş. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: ismailfazil@yahoo.com.

ilminin hem sağlam bir geleneğe bağlı olduğunu hem de dinamik bir yönünün bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, Ricâl tenkidi, Metot, Zayıf Râvi.

IBN HIBBAN'S NARRATOR CRITISIM METHOD IN HIS BOOK NAMED KITABU'L-MAJRUHIN

ABSTRACT

Ibn Hibban is important scholar lived in fourth century who became sources for last centurys with his books. The books he written related to the narrators. One of these books is *Kitabu'l- Majruhin*. In fact it is part of the *Kitabu't-Tarihi'l-Kabir*. The another part is *Kitabu's-Sikat* according to Ibn Hibban's description. *Kitabu'l- Majruhin* was written after *Kitabu's-Sikat*. This book came forward amongs the books written about weak narrators because it contained a lot of narrators, the comments about the weak narrators belongs to the authorities and the hadiths of the narrators whom took part in this book.

The basic aim of this article is to find out Ibn Hibbân's method in which used while examined the narrators. As we see he had three instrument on rijal criticism. One of them is clues while he met as authority with any narrator. Second of them is the comments which transmitted from first authorities about tha narrators and third is the hadiths belongs to the narrators. We saw after our search that he fulfilled the examine of the narrators by this instruments. The methods he used in this frame; using the knowladge of the life of prophet Mohammed (p.b.u.h.) and rijal, the comparison of weak and reliable narrators or student and teacher, the searching same hadith in various times or own manuscript. Ibn Hibbân's applying these methods in narrators criticism proves that the science of al-jarh and al-ta'dîl has both dynamic dimension and consistent tradition.

STRUCTURED ABSTRACT

Ebu Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmad el-Busti was born in hijri 270 in Sicistan wich located nowadays in Afghanistan. He travelled from Shas (known today as Tashkent in Uzbekistan) to Alexandria (in Egypt) for acquiring the knowledge about hadiths and narrators. If he was criticized by some scholars in prophet concespt, Ibn Hacer and Zahabi defended him by saying he has at right point according to prophet concept of Islam.

He had written several books about narrators. One of these books is *Kitabu'l- Majruhin*. In fact it is part of the *Kitabu't-Tarihi'l-Kabir*. The another part is *Kitabu's-Sikat* according to Ibn Hibban's description. *Kitabu'l- Majruhin* was written after *Kitabu's-Sikat*. There are 1280 weak narrators approximately. He quoted the evaluations of first scholars and the hadiths belonged to the narrators whom exemined in this book for analyzing. In addition, he transferred his own observation.

He classified the weak narrators as twenty parts in Majruhin's preface. In addition to this classification he spoke about truthful narrators as six parts. Twenty parts contained the heretic muslims fabricated the hadiths and those who fabricated the hadiths for good reasons according to them and the transmitters making false while transferring the hadiths and who transferred the hadith from true books unseeing it's writers and the narrators lost his book and making false in hadith's transferring and the narrators acted a sectarian propaganda while hadith transferring and etc. Six parts contained the truthful narrators whose hadith's are inappropriate for making religious act. The examples for them may includes that: One of them is who write the books by making a false and did not realise that false. Another is who transfers the hadiths usually from weak narrators. And last truthful narrator as example is those narrators making concealing while transmitted the hadiths.

Ibn Hibban stipulated to accept any narrators' hadiths as making religious act the five proviso. The reliability of his religious action, the truthfull in his transmitting, the awareness of hadith transferring and realising the false in transmitting, and not making the concealing while transmitted the hadiths.

Ibn Hibban had seen some narrators whom criticized and some of them died before him. So he known those narrators' situation via the first scholars. Therefore there are three basic instruments for making decision about those narrators: his personal information about him, and evaluation from his predecessor and the hadiths belonged those narrators. He used a lot of method in narrators criticizing by using these instruments.

The first method is using the evaluations of predecessor scholars. The second method use using the knowledge of the life of prophet Muhammed (p.b.u.h.). Third method is searching the meeting between scholars and their students. The fourth method use evaluating the hadiths in terms of content. The fifth methods is comparing of student's hadiths to his teacher's hadiths. The sixth method is searching the hadith in own text. The seventh method is making decision via teacher's narrators. In this method he examined the teacher's narrators. If they are enough or truthfull narrators he judged this teacher as truthful narrator. The eighth is comparing the narrator whom examined to the truthful narrators especially in terms of memory. The ninth method is comparing the hadith which transferred in variety times.

It is concluded in this article those conclusions:

It was taken the measures for transferring the hadiths from first generation to next generations in a healthy way since earlier years of Islamic history. This aim provided making both huge literature hadith books and narrators' literature. In addition this, the collecting of hadiths and writing the basic hadiths books affected the narrators' literature and launched a new stage in this field. The most important features of this process are using the predecessor's evaluating about weak narrators and analyzing the hadiths transferred by these narrators.

Ibn Hibban lived in fourth century and wrote a lot of books that cannot be ignored by after him in history. One of these books is Kitabu'l-Majruhin. It seems he used a variety methods in this book while examine

the weak narrators. It can be classified those methods in three group. One of these method is using the accumulation of science of al-Jarh and Tadil. In this method he sometimes followed the judgement of any scholars and sometime he searched the date of death of the narrators or meeting of teacher and students. The second group is that analyzing the hadith transferred by the narrators. He usually compared these hadiths to truthful narrators' hadiths and maked the decision. The last group is that making decision via personal observation acquired when meeting any narrator in anytime.

In conclusion we can say that Ibn Hibban carried out the narrator criticism both using predecessors' evaluating and personal method. In this respect the first scholars' evaluations are very important for the narrator criticism. In addition to this, the science of al-Jarh and Tadil provides applying new methods for the narrator criticism. In another expression this science has dynamic character even in late centuries.

Keywords: Ibn Hibban, *Kitabü'l-Majruhin*, the Narrator criticism, Method, The Weak Narrator.

Giriş

Hicrî I. asrın sonlarına doğru fitne olarak isimlendirilen olayların ortaya çıkmasıyla birlikte hadislerin kabul ya da reddi hakkında hüküm vermek üzere ricâl tenkit kuralları oluşmaya başlamıştır. (Aşikkutlu, 1997, s. 28) Süreç içerisinde olgunlaşarak devam eden ricâl tenkidi, Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776) ile birlikte sistemli bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Çünkü o, “bu gün hadis günü değil gıybet günüdür, haydi yalancıların gıybetini yapalım” diyerek cerh-tadil faaliyetlerine muayyen bir vakit belirlemiştir. (Hatib, t.y., s. 45) Bir sonraki asır ise cerh-ta'dil ilminin, temel kaynaklarının oluşmasıyla birlikte zirveye ulaştığı bir dönemdir. Bu dönemde, bir yandan temel hadis kaynakları oluşup rivayetler kayıt altına alınırken bir diğer yandan da söz konusu kaynaklarda yer alacak hadislerin belirlenmesinde asıl unsurlardan olan ricâl bilgisi toplanmış ve mukayyet hale getirilmiştir. Bu durum, hem büyük bir ricâl tenkit edebiyatının oluşmasını sağlamış hem de hadis rivayetinde temel kitapların yazılması ve otorite kurmasıyla (Yücel, 2012, s. 20) birlikte ilk defa tenkide konu olan râvi sayısının daha sonraki süreçlerde azalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla, tabii olarak III/IX. asırda oluşan ricâl tenkit birikimi, sonraki asırlar için temel kaynaklar olmuşlardır.

Tarihi seyir içerisinde duafâ edebiyatının gelişimine bakıldığında IV/X. asrın yeni bir süreç olarak karşımıza çıktığı görülecektir. (Karagözlü, 2014, s. 21). Çünkü bu dönemde yazılan eserlerin; ihtiva ettikleri biyografi sayısındaki artış, ilk üç asırda oluşmuş ricâl değerlendirmelerini ihtiva etme, genellikle râvilere ait bir kısım rivayetleri zikrederek muhtemel illetlere işarette bulunma ve sıklıkla verdikleri hükmün gerekçeli izahatını yapma gibi ayırıcı vasıflar taşıdığı görülmektedir. Bu dönemin ricâl tenkit metodunu ortaya koymak; hem dönemin orijinalliğini görmeye hem de ricâl tenkit edebiyatındaki dönüşümün sahadaki karşılığını anlamaya imkân verecektir.

İbn Hibbân (ö. 354/965), IV/X. asırda yaşayan bir münekkittir. Onun, ricâl hakkında *Kitabu's-Sikât*, *Kitâbü'l-Mecrûhîn* ve *Meşahiru Ulemâi'l-Emsâr* isimli kitapları bulunmaktadır. (Sönmez, 1999, ss. 63-64) Makalemizin temel kaynağı olan *Kitâbü'l-Mecrûhîn* üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. (Ümmü'l-Kura Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak Adâb b. Mahmûd el-Hameş tarafından hazırlanan *el-İmam Muhammed b. Hibbân ve Dirâsetü Âsârihi el-İlmîyyeti* adlı çalışma kitap olarak basılmıştır. Bu eser geniş hacmi ve İbn Hibbân'ı genel bir perspektifle tanıtmaya adına önemli bir çalışmadır. Mehmet Ali Sönmez'e ait olan *İbn Hibbân ve Cerh-Ta'dil Metodu* adlı

kitap da İbn Hibbân'ın rical tenkidini anlama adına pek değerli bir eserdir. Bunlara ilaveten Yüksel Çelik tarafından 1993 yılında *İbn Hibbân ve Hadis İlmindeki Yeri* isimli yüksek lisans çalışması hazırlanmıştır. Bu tez İbn Hibbân'ın; Hayatı ve Şahsiyeti, Eserleri, Hadisçiliği şeklinde üç bölüme ayrılmıştır. Cerh-ta'dîl metodu ile alakalı kısımda, *Mecrûhîn*'de İbn Hibbân'ın dile getirdiği cerh gerekçeleri ve sika oldukları halde hadisleri ile ihticâc edilmemesi gereken kimselerle ilgili değerlendirmeler zikredilmiştir. İbn Hibbân ile ilgili bir başka yüksek lisans çalışması da Bahalddin Rauf A. Alrahman'a ait olup, Bingöl Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Tezin adı *İbn Hibbân ve Kitâbü'l-Mecrûhîn Adlı Eserdeki Yöntemi*'dir. İçerik incelendiğinde daha çok telif yönteminin öne çıkarıldığı, İbn Adî'nin eserinin mukayesesinde de şekilsel bir karşılaştırmayı aşamadığı görülmektedir. İşarete bulunacağımız bir başka çalışma da Hewa İsmail Ahmad'a ait olup yine Bingöl Üniversitesi bünyesinde yüksek lisans tezi olarak gerçekleştirilmiştir. Tezin adı *İbn Hibbân'ın el-Mecrûhîn'inde "Kalbu'l-Esânid" Diyerek Cerh Ettiği Râvileri Tenkid ve İncelenmesi* şeklinde olup, daha dar kapsamlı bir çalışmadır. Hasan Muzaffer er-Rizzo'nun, *İbn Hibbân'ın el-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn'id-duafâi ve'l-metrûkîn adlı kitabındaki metodunun eleştirel analizi* isimli bir makalesi bulunmaktadır. Rizzo bu makalede genel olarak iki temel konuyu irdelemiştir. Bunlardan ilki eserin, telif üslubu görüntüsünü veren İbn Hibbân'ın tenkit metoduna ait olup, burada bid'at ehline yaklaşımı, hüküm vermede kendi araştırmalarına dayanma ve verâ sahibi olması, yer yer selef münekkitlere itiraz yöneltme gibi sınırlı başlıklar kullanılmıştır. Onun incelediği diğer konu ise zayıf râvilerin mertebesi ile alakalı olup İbn Hibbân ve sonrası münekkitlerin bu konudaki değerlendirmeleri uzunca bir şekilde aktarılmıştır. Bununla birlikte İbn Hibbân'ın rical tenkidinde hüküm verirken hangi saiklerle hareket ettiğine dair yeterli derecede inceleme yapılmamıştır.) Bu çalışmada ortaya konulması amaçlanan ana hedef, İbn Hibbân'ın herhangi bir râvi hakkında hüküm verirken istifade ettiği metotları ortaya çıkarmaktır.

İbn Hibbân'ın kısa biyografisi

Ebu Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, 270'li yıllarda (Zehebî, t.y., ss. XVI, 93) bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan Sicistan'da doğmuştur. (Yakut el-Hamevî, İbn Hibbân'nın ismini Ebu Hatim Muhammed b. Hibbân b. Muaz b. Ma'bed b. Said b. Şehid et-Temimî şeklinde vermiş, İbn Hibbân'ın öğrencisi Ğuncâr ise nesebini Mudar kabilesine kadar götürmüştür Hamevî, 1977, ss. I, 415) Adâb b. Mahmûd el-Hameş, IV/X. asır tarihçilerinin ondan bahsetmediğini, V/XI. asırdaysa *Târih-u Semerkand*, *Târih-u Buhâra* ve *Târih-u Nisâbur*'da ona ait bir kısım bilgilerin nakledildiğini fakat söz konusu kitapların da kayıp olduğunu ifade etmektedir. (Hameş, 1428, ss. I, 209). Buna ilaveten Cürcan şehrinin tarihini kaleme alan Hamza b. Yûsuf es-Sehmî (ö. 427/1036)'nin de İbn Hibbân'ın, adı geçen şehre girmesine rağmen ondan bahsetmediğine esfle değinmiştir. (Hameş, 1428, ss. I, 210). Bir sonraki asırda İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082)'nın, İbn Hibbân hakkında veciz bir biyografi yazdığına işarete bulunan Hameş (Hameş, 1428, ss. I, 212), bu konuda Yâkut el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) ona ayırdığı biyografiyle ön plana çıktığına işaret etmektedir. (Hameş, 1428, ss. I, 213).

İbn Hibbân'ın; imam, allâme, fâzıl, mutkin, Şâs'tan İskenderiye'ye rihle yapan ilim denizi (Hamevî, 1977, ss. I, 415), ilim kabı (Hamevî, 1977, ss. I, 417) gibi ifadelerle nitelendirilgi ve kitaplarının zayı olmaması için onları vakfeden (Hamevî, 1977, ss. I, 418) bir ilim aşığı olduğu nakledilmektedir. Bu tarz övgü nakillerinin yanında İbn Hibbân'nın; nübüvvetin kesb neticesi gerçekleştiğine dair düşünce taşıdığı (İbn Hacer, 2002, ss. XII, 47-48; İbn Hibbân'ın nübüvvet; ilim ve amel'dir ifadesi, Zehebî tarafından "risaletin en kemâl derecesi olarak anlaşılması gerektiğini, filozofların iddia ettiğinin aksine nübüvvet makamının kesbî değil, vehbî olduğunu vurgulayarak el-İmam, el-Allâme olarak nitelediği İbn Hibbân'ı bu konuda savunduğu görülmektedir. İbn Hacer de onun bu ifadesini, "Allah nübüvveti ancak vahiyyle, âlim olan ve bu vahyin vesilesiyle ona yaklaştıracak amel işleyene verir" şeklinde anlayarak, ona yöneltilen eleştiriyi de "şayet İbn Hibbân, nübüvvet ancak ilim ve amel'dir deseydi o zaman bu bir zındıklık olurdu" diyerek kabul etmemiştir.

İtikat açısından İbn Hibbân'ı savunan her iki isim, diğer konularda onu eleştirmekten de geri kalmamışlardır. Bu bağlamda Zehebî, onu hatadan masum saymadığını ifade ederken İbn Hacer de onun çokça vehme sahip olduğunu vurgulamıştır. Zehebî ve İbn Hacer gibi muahhar dönem muhaddislerin, İbn Hibbân hakkındaki müspet kanaatleri, ona yöneltilen aşırı iddiaların kabul görmediği, bununla birlikte reddi gerektirmeyecek oranda çeşitli tenkitlere sebep olan hususları tıpkı başka kimselerde olduğu üzere onun da taşıdığı anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız: Zehebî, t.y., ss. XVI, 95-96) Karmatîlerle işbirliği yaptığı ve yalancı olduğu iddiasıyla tenkit edildiği de görülmektedir. (Hamevî, 1977, ss. I, 419)

Kitâbü'l-mecrûhîn'in kısa tanıtımı

Bu eserin tam ismi, Hamdi b. Abdülmecid es-Silefî'nin tahkikinde 1282. kişi olarak verilen son biyografinin akabinde, *Kitabu't-târih ve'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn* şeklinde verilirken (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 517) Mahmud İbrahim Zayed'in yaptığı neşirde 1284. biyografiden sonra (Bu sayı, baskısını kullandığımız Zayed tahkikinin *el-Mektebetü's-Şâmile* programına göre verilmiştir. Çünkü elimizde mevcut bulunan baskı da numaralandırma kullanılmadığı görülmektedir.) *Kitabu-Marifeti'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn* ibaresi şeklinde zikredilmektedir (İbn Hibbân, 1996, ss. III, 161). İsmi ne olursa olsun bu kitabın, İbn Hibbân'ın sika râvilerle ayırdığı *Kitabu's-Sikât*'la birlikte *Kitabu't-târihi'l-kebir*'in bir parçası olduğu bizzat kendisi tarafından dile getirilmektedir. (İbn Hibbân, 1973, ss. I, 11). Bununla birlikte he iki kitaptan, *Kitabu's-sikât*'ın sonradan yazıldığı çeşitli delillerle ortaya konulmuştur. (Karagözlü, 2014, s. 94).

İbn Hibbân, eserinin mukaddimesinde, hadis usul ve tarihine dair çeşitli mülahazalarda bulunmuştur. (İbn Hibbân, 2000, ss. 1:13-88). Onun bu kısımda mecrûh râvileri yirmi başlık altında zikretmesi (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 58-80) buna ilaveten hadisleri ile ihticâcın caiz olmadığı sika râvilerle de altı başlık altında yer vermesi, mukaddimesini daha değerli kılmaktadır. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 84-88).

İbn Hibbân, eserini telif ederken öncelikle râvinin kimliğini ortaya koymakta daha sonra yer yer râvinin tabakasının anlaşılmasına fayda sağlayacak hoca-talebe ağından bahsetmektedir. Akabinde incelediği râvi hakkında kanaatini belirtmekte, son olarak sınırlı sayıda olsa da kendisinden önceki münekkitlere ait değerlendirmelere işaret etmektedir. Bu girizgâhtan sonra İbn Hibbân'ın yer yer ilgili râvinin rivayetlerinden bir kısım örnekler sunduğu, kanaatini de bazen doğrudan râviyi (Örnekler için bakınız: İbn Hibbân, 2000, ss. I, 101, 105, 110-111, 127, 128, 133, 138, 142, 143) bazen de merviyi (Örnekler için bakınız: İbn Hibbân, 2000, ss. I, 152, 155, 160, 163) niteleyen kavramlarla dile getirdiği görülmektedir.

İbn Hibbân'ın ricâl tenkit gerekçeleri

Yukarıda işaret edildiği üzere İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*'in mukaddimesinde râvilerin tenkit gerekçesine dair önemli değerlendirmeler yapmıştır. Bu değerlendirmeler içerisinde zayıf râvilerin cerh gerekçeleri ile sika râvilerden hadisleri ile ihticâcın caiz olmadığı kimselerin vasıflarını başlıklar altında sıraladığı görülmektedir. Şimdi onun bu değerlendirmelerine burada aktarmak suretiyle ricâl tenkidinde gözettiği temel parametreleri zikretmek istiyoruz.

İbn Hibbân'a göre cerh edilmesi gereken râviler şunlardır:

Müslümanları şüpheye düşürmek amacıyla hadis uyduran zındıklar/kâfirler. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 58). İnsanları hayra teşvik etmek üzere sevap umarak hadis uyduran kimseler. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 65). Helal görmek suretiyle hadis uyduranlar. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 65). Şahit olduğu bir olay anında teşvik amacıyla hadis uyduran kimseler. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 66). Dindarlığı sebebi ile hadis ilminden geri kalmış bu sebeple hatalı rivayetlerde bulunan kimseler. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 67). İhtilata maruz kalmış sika râviler. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 68). İlim ehli olmadığı için bilmeden yalan söyleyen kimseler. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 69). Sahih bir kitaptan

şeyhi görmeksizin rivayette bulunan kimse. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 70). Senetler üzerinde kalb veya tesviye gibi oynamalar yapan kimseler. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 72). Mülakatı ve seması olmasına rağmen, şeyhin ölümünden sonra sema etmediği hadisleri ondan nakilde bulunan râviler. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 72). Öncesinde kitabı olmakla birlikte bu kitapların kaybolmasıyla hatalı rivayette bulunan kimse. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 73). Doğrusunu aşacak şekilde hatalı rivayette bulunup terk edilmesi gereken kimse. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 74). Evladı ya da kâtibi gibi güvenilir kimselerin yaptığı telkine maruz kalan şeyh. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 75). Hadisine idrac olduğu halde fark edemeyen kimse. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 75). Bilmeden hata edip rivayette bulunan, daha sonra bu hatayı fark etse de bundan dönmeyen kimse. Böyle bir kişi terk edilmeyi hak eden yalancı olur. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 76) Fâsık ve sefih kimseler, bu kimseler rivayette sadûk da olsa rivayetleri kabul edilmez. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 76) Görmediği kimselerden tedlise başvurarak rivayette bulunan râviler. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 77). Mezhebinin propagandasını yapan ve bu konuda kanaat önderi gibi olan kişi. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 78) İnsanlara vaaz ve nasihatte bulunup sikalar vasıtasıyla hadis uyduran kıssacılar. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 80).

İbn Hibbân'ın zayıf râvileri taksimine daha yakından baktığımızda, yalancı râvilerle ilgili detaylı bir ayrıma gittiği görülecektir. Bunun yanında mecrûh olan diğer râvilerin; rivayet hakkına sahip olmadığı hadiseleri nakl eden, telkini kabul eden, doğrusunu aşacak şekilde hatalı rivayette bulunan, fâsık, tedlise başvuran, kanaat önderi olabilecek seviyede bid'ate bulaşan ve kıssacılıkla şöhret bulan kimselerin yer aldığı görülmektedir.

İbn Hibbân, bir kısım râvileri de “Sika olmakla birlikte hadisleri ile ihticâcın caiz olmadığı kimseler” şeklinde nitelemektedir. Rivayetleri ile ihticâcın caiz olmadığı râviler altı kısımdan oluşmaktadır:

Bunlardan ilki, kitaplarını yazarken hata edip bunu fark etmeyenlerdir. Söz konusu hatalı rivayetler eserlerinde kalır da bu kişiler ileriki zamanlarında bu kitaba rücu ederler ve oradan nakilde bulunurlar. Bu sebeple onlar inîrât ettikleri rivayetlerde dikkate alınmazlar. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 85).

Zayıf ya da yalancı kimselerden nakilde bulunan sika râviler. Burada temel problem rivayette bulunulan mecrûh isimlerin tanınmasını engelleyecek bir künye ile anılması ve sika kimsenin onlardan nakilde bulunması sebebiyle başkasının söz konusu râvileri tanıyamamalarıdır. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 85).

Sika ancak tedlise başvuran müdellis râviler de hadisleri ile ihticâc olunmayan kimselerdendir. Bu kimselerin rivayette bulunurken sema lafzını kullanmamaları durumunda rivayetleri ile ihticâc caiz olmaz. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 86).

Fakih olmayan hafız sika bir râvi, şayet hafızasından nakilde bulunuyorsa bu kimsenin aktardığı hadislerle de ihticâc caiz olmaz. Çünkü bu isimler hadisin senetlerine önem verirken, metinlerini ihmal ederler. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 86). Şayet onları kitaplarında rivayette bulunurlar ya da rivayet edilen metne sika kimseler muvafakat ederse aktardıkları hadisler ile ihticâc edilir. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 87).

Sika bir fakih, hafızasından rivayette bulunduğu onun rivayeti ile ihticâc caiz olmaz. Çünkü fakihin öncelikli amacı senetten ziyade, metni bellektir. Senedi ihmal eden bir kişi, oradaki râvileri ya zikretmez veya hadisin tenkidini sağlam bir şekilde gerçekleştirmeyi engelleyecek tarzda hatalı rivayette bulunur. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 87).

Rivayetleri ile ihticâcın caiz olmadığı son grup ise hem zayıf hem sika kimselerden nakilde bulunan râvileridir. Bu kimseler aktardıkları rivayetin senedinde zayıf kimsenin ıskat edilmesi ile birlikte hadisin tamamen güvenilir kimseler üzerinden muttasıl bir senetle nakledildiği intibahı verirler. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 87).

İbn Hibbân'ın bu değerlendirmelerinden hareketle iki konuya değinmek istiyoruz. Bunlardan birincisi ihticâc şartları bir diğeri de metruk olmayan kimsenin, adil sayılma ya da bir başka ifadeyle rivayetlerinin kabul edilme ihtimalidir.

İbn Hibbân, *Sahih*'inin mukaddimesinde hadisleri ile ihticâc olunabilecek râvilerde şu şartları aradığını dile getirmektedir: dininde âdil, rivayetinde sâdık, naklettiğinin farkına varabilen, rivayet esnasında manayı bozucu halleri bilen ve hadis rivayetinde tedlisten uzak duran kimseler. (İbn Hibbân, t.y., ss. I, 151). Onun ihticâc için dile getirdiği bu şartlar, yukarıda da işaret edildiği üzere hem senet hem de metin bilgisinde üst seviye yetkinlik gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle, rivayeti ile ihticâc olunan râvi İbn Hibbân'a göre tedlisten uzak duran, fakih ve hafız bir kimsedir. Bununla birlikte *Mecrûhîn*'deki bir kısım değerlendirmeleri, tenkit ettiği râvilerden bazılarını belirli şartlarla hadisleri ile ihticâc edilebilecek seviyede gördüğüne işaret etmektedir.

İbn Hibbân, *Mecrûhîn*'de yer alan râvilerden bir kısmının rivayetleri ile hiçbir şekilde ihticâc edilemeyeceğini ifade ederken bazıları hakkında da teferrütte bulunmadığı ya da sika kimselerin muvafık olduğu nakilleri ile ihticâc edilebileceğine işaret etmektedir. (Örnekler için bakınız: İbn Hibbân, 2000, ss. I, 107, 112, 117, 129, 134, 137, 139, 151) Bu duruma Cüme' b. Sevb el-Hımsî hakkındaki değerlendirmesini örnek olarak gösterebiliriz. Bu bağlamda o, "Cüme' çok hata etti ancak hatası adalet sınırını aşacak kadar çok değildi. Bununla birlikte sika kimselerin yoluna da (tam) girmedeki eleştiri ondan uzak olsun. İnfırat ettiğinde hadisleri ile ihticâc caiz olmaz" (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 258) demektedir. İbn Hibbân, Husayf b. Abdurrahman el-Cezerî hakkında da benzer bir kanaate sahip olduğunu "o, saduktur, sika kimselerin muvafık olduğu rivayetleri kabul, mutâbaatı olmayanları ise ret etmek gerekir" (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 350) sözleriyle dile getirmektedir.

Netice itibarıyla İbn Hibbân'ın, herhangi bir râvinin rivayetleri ile ihticâc edilmesi için sıkı şartlar aradığı görülmektedir. Bununla birlikte, sadakatinden emin olduğu kimselerin rivayetlerinden bir kısmını da belirli şartlar altında kabul ettiği ortadadır.

İbn Hibbân'ın ricâl tenkit metodu

İbn Hibbân'ın, ricâl tenkidi gerçekleştirirken üç temel noktadan hareket ettiğini söyleyebiliriz. Bunlar; râvi ile likası çerçevesinde edindiği izlenimler, ilk üç asırda oluşan ricâl tenkit birikimi ve eserine aldığı râvilerle ait rivayetleridir. İbn Hibbân'ın incelediği bu râvilerden az bir kısmıyla karşılaşması dikkate alındığında diğer iki unsurun daha fazla ön plana çıktığı görülecektir. Onun ricâl tenkit imkânına işarette bulunduğumuz bu izahattan sonra ricâl tenkit faaliyetlerinde kullandığı metotları başlıklar altında zikretmek istiyoruz. Bu bağlamda dile getirmek istediğimiz ilk metot, kendisinden önceki münekkittlere ait değerlendirmelerden istifade etmesidir.

Kendisinden önceki münekkittlerden istifade etmek

İbn Hibbân'ın, adaleti ya da zabtına dair hüküm verdiği isimler hakkında yer yer kendisinden önceki münekkittlerden aktarılan değerlendirmeleri esas aldığı görülmektedir. Kaldı ki o, kendisinden önceki münekkittlere ait değerlendirmelerin önemini "şeyhin doğruluğu ve hadislerle meşgul olması bilinmekle birlikte, kendisinde aşırı olmayan oranda vehim tespit edilirse bunlardan dolayı onun adaletini (rivayetleri makbul bir kimse olmasını) yok saymak hakkaniyete sığmaz." (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 296) ifadeleriyle dile getirmektedir. Dikkat edilirse, incelediği râvinin rivayetleri arasında sınırı aşmayacak derecede var olan hataların, İbn Hibbân tarafından tolere edilmesinde, râvinin hadisçiler yanında doğrulukla ve hadis ilmiyle iştigal etmekle bilinmesinin etkili olduğu görülmektedir.

İbn Hibbân'ın yukarıdaki ifadesine ilaveten bizi, kendisinden önceki münekkittleri takip ettiğine dair kaniya götüren başka deliller de bulunmaktadır. Bunlar, bazen işarette bulunduğumuz münekkittlerle aynı ya da benzer ifadeleri tekrar etmesi, ulaşamayacağı bir bilgiyi tahkiye metoduyla aktarması, herhangi bir gerekçe sunmaksızın yine kendisinden önceki münekkittlerle aynı hükmü dile

getirip, o münekkittlere de işaret etmesi gibi karinelere. Zikrettiğimiz bu delillere daha müşahhas örnek olarak da eserinde hüküm verirken dile getirdiği şu ifadeleri gösterilebilir: râvinin kendisine ne sorulsa cevap verme, eline tutuşturulan hadisler konusunda uyanık olmadan rivayette bulunma, (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 84), aktardığı rivayetleri maklûb hale getirme veya yaptığı hataların farkına varmaksızın nakilde bulunma, (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 80), zahidâne bir yaşam biçiminden dolayı hadis ile ilgilenmesine rağmen bu alanda yetkinlik kazanamama (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 139, 161, 241), telkine açık bir kimse olma gibi kusurlar (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 144) ya da zabtın kaybolma vaktine dair verilen kesin bilgiler (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 223-224).

Sümame b. Ubeyde el-Abdî, İbn Hibbân'ın aktardığına göre Ali b. Medînî (ö. 234/848-49)'nin yalancılıkla itham ettiği bir isimdir. (Buhârî, t.y., ss. II, 178). İbn Hibbân da bu râvi hakkında başka herhangi bir değerlendirme ya da analiz yapabileceği hadis aktarmadan, “dilinde fazlalık olduğunu” ifade ederek teşbihî bir üslupla, Ali ile aynı kanaati paylaştığını izhar etmektedir. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 240). Yahya b. Maîn (ö. 233/848)'in, sika kimseler adına hadis uydurmakla nitelediği İsmail b. Ebân el-Ğanevî (ö. 210/825) hakkında, İbn Hibbân hüküm verirken, onu sika kimseler üzerine hadis uydurmakla suçlamıştır. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 136). O, İsmail'e tek bir hadis (İbn Maîn ve İbn Hibbân'ın örneklem olarak kullandığı hadis metni: (السابع من ولد العباس يلبس (الخرصة) nispet etmekte olup, İbn Maîn de aynı hadisi zikrederek onun, bu hadisi uydurduğuna işaret etmiştir. (İbn Ebî Hatim, 1952, ss. II, 160). Aslında İsmail hakkında her iki münekkidin yaklaşık olarak benzer ifadeleri kullandığı, râvi hakkındaki hükmü temellendirmek için de aynı hadisi delil olarak getirdikleri görülmektedir.

Bu konudaki bir başka örneğimiz de altı yıl muhtelit olarak yaşadığına ve 209 yılında vefat ettiğine işarette bulunduğu Kureyş b. Enes el-Ensârî (ö. 209/824) isimli râvidir. İbn Hibbân onun biyografisinde kendisinden önceki herhangi bir münekkitten değerlendirme aktarmamaktadır. (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 223-224). Net bir şekilde ihtilat tarihinden bahsetmesi de ihtilat hükmüne Kureyş'in hadislerini inceleyerek varmadığı, bu hükmü ifade ederken kendisinden önce dile getirilen bir değerlendirmeden faydalandığını göstermektedir. Bu bağlamda yaptığımız araştırma, aynı bilgilerin İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938)'in eserinde yer aldığını göstermektedir. İbn Ebî Hâtim, temrîz sigasıyla Kureyş'in 202 yılında hafızasının bozulduğunu ve 208 yılındaysa vefat ettiğine dair nakli dile getirmektedir. (İbn Ebî Hatim, 1952, ss. VII, 142). Dikkat edilirse bu kaynak da Kureyş'in ihtilat süresini altı yıl olarak vermektedir.

Siyer'e dair bilgileri kullanmak

İbn Hibbân'ın ricâl tenkidinde siyer bilgisinden de istifade ettiği görülmektedir. Örneğin Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Mekke'de bulunmasını anlatan bir rivayete göre umre esnasında, Kureyşlilerin Peygamberimiz (s.a.v.)'e çürümüş soğan atmaması için ona perde olunduğundan bahsedilmektedir. İbn Hibbân, bu rivayetin asılsız bir yalan ve iftira olduğunu dile getirmiş ve Hz. Peygamber'in bu umrede böyle bir şeyle karşılaşmadığını, Kureyşlilerle aralarında bir anlaşma bulunduğunu hatta bu esnada Hz. Meymûne (r.anha) (ö. 51/671) ile evlendiğini ifade etmiştir. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 149-150).

Râvi ve şeyhi arasındaki likâ'yı araştırmak

Likânın tespitine yönelik araştırma da İbn Hibbân raviler hakkında hüküm vermek için kullanılan metotlardan birisidir. O, bu metotla bazı râvilerin, görmedikleri kimselerden rivayette bulunmaları gerekçesiyle yalan söylediklerini ortaya çıkarmaktadır. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 168, 161, 249, 448, 500, II, 63, 153, 368, 383). Örneğin Bağdat'ta bulunduğu sırada kendisinden hadis dinlemeye gittiği Ahmed b. Muhammed b. es-Salt (ö. 308/920); Müsedded, İsmail b. Ebu Üveys (ö. 226/840) gibi isimlerden hadis aktarmaya başlayınca, onun hadis uydurduğunu anlamış ve hadis yazmayı terk etmiştir. Bunun sebebini de “zannetmiyorum ki onlarla karşılaşsın” şeklinde ifade etmiştir. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 168). İbn Hibbân yalancılığı tespit ederken takip ettiği metotlardan

olan likânın bulunmamasını ortaya koyarken, tarih bilgisinden de istifade ettiği görülmektedir. Ona göre Me'mun b. Ahmed es-Sülemî, görmediği kimselerden hadis rivayet etmekte, bunu da elde ettiği kitaplar üzerinden gerçekleştirmektedir. Örneğin o, Hişam b. Ammâr (ö. 245/859)'dan rivayette bulunmaktadır. İbn Hibbân, Me'mun'a Hişam'dan rivayette bulunduğunda, Şam'a ne zaman girdiğini sormuş, o da 250 cevabını vermiştir. Bunun üzerine İbn Hibbân, "Hişam, 245 yılında vefat etti" cevabını vermiştir. Me'mun'un net olan bu bilgiye cevabı, "bu farklı bir Hişam b. Ammâr'dır" (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 383) şeklinde istihzâ bir üslup olmuştur.

Metin-muhteva tenkidi yapmak

İbn Hibbân, aktarılan metni muhteva açısından tenkit etmek suretiyle de râviler hakkında hüküm vermektedir. Buna göre o, rivayetin metninde geçen bilginin belirli kıstaslara ya da rivayet edilegelen sahih bilgiye aykırılık taşıdığına, onun uydurulduğunu düşünmektedir. Örneğin, Amr b. Huleyf el-Hattâvî'nin yalancılığını ortaya koyarken şu rivayeti esas almaktadır:

"Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: cennete girdim ve bir de gördüm ki orada bir kurt var. Dedim ki cennette bir kurt mu var? Kurt dedi ki ben bir Hâricî'nin (شرطي) evladını yedim. Hadisin devamında mevkuf bir nakil olarak İbn Abbas (ö. 68/687-88)'ın "çocuğunu yedi cennete girdi, bir de kendisini yeseydi illiyin mertebesine yükselirdi" (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 49-50) dediğini aktarmaktadır.

(Aynı şekilde Celed b. Eyyub tarafından hayız ve istihazeyle ilgili aktarılan bir rivayet de sahabeden herhangi birinin zikrolunan hadislerle fetva vermemesinden dolayı mevzu sayılmıştır. (I: 248) Bu konuda zikredebileceğimiz bir başka örnekse el-Hasan b. Ali el-Adevî'nin aktardığı "Peygamber (s.a.v.), bizlere, evlatlarımızı Ali b. Ebu Talib'i sevmek üzere teşvik etmeyi emretti" mealindeki rivayettir. İbn Hibbân'a göre bu hadis batıl olup, mutlak olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından söylenmemiştir. (I: 293))

Râvinin rivayetlerini şeyhinin rivayetleri ile mukayese etmek

İbn Hibbân tarafından kullanılan bir başka yöntemse, râvinin naklettiği hadisi, senette yer alan hocasının rivayetleri arasında kontrol etmektir. İbn Hibbân'ın tespitine göre Osman b. Muaviye, Sâbit el-Bünânî'nin (v. 127/744) asla aktarmadığı uydurma rivayetler nakletmektedir. (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 71). İbn Hibbân'ın örnek olarak eserinde yer verdiği hadisin senedi şu şekildedir: Osman b. Muaviye<Sâbit el-Bünânî<Enes b. Malik (ö. 93/711). Senet bu haliyle rivayetin Osman tarafından uydurulduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü hakkında ihtilaf bulunan Sâbit el-Bünânî, İbn Adî (ö. 365/976)'nin ifadesiyle, sika olup, zayıf râvilerin kendisinden rivayette bulunmasından dolayı rivayetlerinde nekâret yer almaktadır. (İbn Adî, t.y., ss. II, 307-308). Enes b. Malik de zaten sahabîdir. Burada dikkat çekmemiz gereken bir başka husus ise yalanın tespitine dair bu metotta, ilgili hocanın rivayetlerine hâkim olunması ve ona ait olmayan naklin ortaya konulmasıdır. Bu açıdan bakıldığında söz konusu metodun, ilgili hocanın rivayet ettiği bütün hadislerle vakıf olmak gibi yer yer ağır külfetler barındırdığına işaret etmeliyiz.

Aktarılan rivayeti kendi oluşturduğu nüshasında araştırmak

İbn Hibbân'ın kullanmış olduğu diğer bir metot ise herhangi bir hadisi kendi yazmış olduğu nüsha içerisinde araştırmak suretiyle incelediği râvi hakkında kanaate ulaşmaktır. Kendisi ile Abbas b. ed-Dahhak el-Belhî'nin ortak hocası olan Abdullah b. Ömer b. er-Ramah (ö. 231-240/845-854) isimli râvinin tüm rivayetlerine vakıf olduğunu ifade eden İbn Hibbân, Belhî'nin besmele ile ilgili rivayetini "ben bu senetle İbn Ramah'a ait her şeyi yazdım, kesinlikle bu uydurmadır, çünkü yazdıklarım arasında bulunmamaktadır" (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 183) demektedir. Dolayısıyla o, kendi yazmış olduğu nüshayı temel alarak Abbas b. ed-Dahhak el-Belhî'nin yalan söylediğini ortaya koymaktadır.

Sika bir râviye sahip olup-olmama üzerinden hüküm vermek

İbn Hibbân, râvi tenkidinde kişinin hadisçiler yanında tanınıp-tanınmamasını da dikkate almaktadır. Örneğin Said b. Ziyad b. Kâid b. Ebi Hind ed-Dârî isimli râvinin babasından aktardığı hadiste teferrüt ettiğini ve babasının da ancak Said'in rivayetleriyle maruf olduğunu dile getirmektedir. İbn Hibbân, Said'in babasının ancak kendisinden sika bir kimsenin nakilde bulunması şartıyla cehaletten arınacağını ifade etmektedir. (İbn Hibbân, 2000, ss. I, 412). Şu halde o, herhangi bir râvinin ta'dîli için ihtiyaç hissedildiğinde, sika bir râvinin ondan rivayette bulunup-bulunmamasını önemsemektedir.

Zabt'ın tespitiinde sika/sebt kimseleri esas almak

İbn Hibbân, hakkında şüphe bulunan kimsenin incelenmesinde sika ve sebt râvilerin esas alınabileceğini açıkça ifade etmektedir. Buna göre Mendel b. Ali el-Anzî (ö. 168/784)'yi değerlendirirken "İnsanın kurtulamayacağı hatadan dolayı, hadis rivayetinde mutkin olanların yolundan başka bir yola sapan kimsenin hataları fahiş olursa adil sayılmaz" (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 363) ifadesini kullanmaktadır. O, bu metodu kullanmak suretiyle bir kısım râviler hakkında hüküm vermektedir.

İbn Hibbân, Abdurrahman b. Süleyman (ö. 171/787)'ı; yalancı olmadığına işaret olarak yorumlayacağımız "sadûk" kelimesiyle nitelemekte, bununla birlikte râviyi çokça vehmeden ve hatalı rivayette bulunan bir kimse olarak değerlendirmektedir. İbn Hibbân'a göre, Abdurrahman'ın hataları; sikalara muhalefet ya da muvafakatıyla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla onlara muvafakatında, hadisleriyle ihticâc edilirken, muhalefetinde hadisleri terk edilir. (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 22). İbn Hibbân'ın Abdurrahman'a ait rivayetleri sika kimselerin rivayetleriyle karşılaştırdığı anlaşılmaktadır. Bu duruma bir başka örnek de Meymun et-Temmâr (181-190/797-805) isimli râvidir. Ona ait nakiller, İbn Hibbân tarafından hadis rivayetinde itkan sahibi olarak bilinen sebt kimselerin rivayetleriyle mukayese edilmektedir. Onun bu mukayesesi Meymun'un; hatası ve vehmi çok olan bir kimse olduğunu ve sika kimselerden aktardığı hadislerin de sebt kimselerin nakillerine benzemediği kanaatini ortaya çıkarmıştır. (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 337).

Farklı dönemlerde aktarılan hadisleri mukayese etmek

İbn Hibbân ricâl tenkidi yaparken, râvinin farklı dönemlerde aktardığı rivayetleri karşılaştırma metodunu da kullanmaktadır. Bu duruma İbn Hibbân'ın Kays b. er-Rebî' (v. 163/779) hakkındaki değerlendirmelerini örnek olarak gösterebiliriz. Buna göre muhaddisler, Kays hakkında ihtilaf etmekte ve bir kısmının ondan hadis aldığına, bir kısmının da terk edilmesine dair hüküm verdiğini ifade etmektedir. (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 220). Muhaddislerin bu tutumu öncelikle, Kays'ın metruk olmadığına, bir diğer ifadeyle adalet açısından herhangi bir problem taşımadığına yani sadûk bir kimse olduğuna işaret etmektedir. Her ne kadar İbn Hibbân, söz konusu râvinin biyografisinde, oğlu tarafından telkine maruz kaldığına dair bir değerlendirme aktarsa da bunun sebebini açıkça ortaya koyacak başka herhangi bir nakilde bulunmamaktadır. Kays hakkında muhaddislerin bu ihtilafı onu, Kays'ın hadislerini analiz etmeye sevk etmiş ve netice olarak Kays'ın hafıza bozukluğu taşıdığına hüküm vermiştir. Bunu "Kays'ın ilk ve son dönemki rivayetlerini inceledim, baktım ki gençlik yıllarında sadûk ve güvenilir kimseyken, ihtiyarladığında hafızası zayıflamış" (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 222) ifadeleriyle dile getirmiştir. Kays'ın gençken sadûk ve güvenilir bir kimse olması, İbn Hibbân'a göre gaflet ve vehimden uzak bulunduğunu göstermektedir. Bu sebeple o, ihtiyarlık dönemindeki rivayetlerinde yer alan hatalarını, istem dışı gerçekleşen hafıza zayıflığına bağlamıştır.

Farklı şehirlerde gerçekleştirilen rivayetleri mukayese etmek

İbn Hibbân, herhangi bir râviyi değerlendirirken farklı şehirlerde gerçekleştirdiği rivayetlerini de mukayese etmektedir. Bu bağlamda İbn Hibbân, el-Abbas b. el-Fadl el-Ensârî (ö.

186/802) isimli râviyi değerlendirirken “sanki hadis rivayetini, Basralılardan kitaptan, Kufelilerdense hafızasından yapmış ki Kufelilerden aktardığı hadisler içerisinde su-i hıfzından kaynaklanan hatalar bulunmaktadır. Bu hataların çokluğu kendisiyle ihticâc edilmesini engellemektedir” (İbn Hibbân, 2000, ss. II, 181-182) şeklinde ifadeler kullanmaktadır. İlgili râvinin biyografisinde İbn Maîn’in, el-Abbas’ın hadisinin değeri yok dediğini aktarmakta, bunun haricinde herhangi bir değerlendirmeye yer vermemektedir. Buna ilaveten İbn Adî de aynı râvi hakkında farklı değerlendirmelere yer vermekte ancak bunlar arasında hafıza bozukluğuna işaret edecek herhangi bir nakil yer almamaktadır. (İbn Adî, t.y., ss. VI, 3-5) Şu durumda İbn Hibbân, söz konusu râvi hakkında hüküm verirken farklı şehirlerden yaptığı rivayetleri mukayese ederek, aktarılan hadislerin kitaptan veya hafızadan gerçekleştirilmesine dair bir ipucu yakalamış ve problemin cevabını burada aramıştır. Şu durumda mesele oldukça açıktır. el-Abbas, şayet kitaptan rivayet ederse hadislerinde hata bulunmadığı için onlar kabul edilebilir niteliktedir. Ancak kitaplarının yokluğunda, hafızasından rivayet etmek zorunda kalmış, böylelikle nakilleri arasında, ihticâca elverişli bir râvi olmasını engelleyecek çok sayıda problemler vuku bulmuştur.

Sonuç

Hadislerin sıhhatli bir şekilde sonraki nesillere aktarılması için İslam’ın ilk yıllarından itibaren çeşitli önlemler alınmıştır. Bu gaye hem hadis metinleri hem de onları aktaran kimseler olarak ricâl edebiyatına dair muazzam bir birikimin oluşmasına vesile olmuştur. Hadislerin kayıt altına alınması ve temel hadis kaynaklarının oluşması, IV/X. yüzyılda ricâl edebiyatını da etkilemiş ve yeni bir sürecin başlamasını sağlamıştır. Bu sürecin en önemli özelliği, incelenen râviler hakkında hüküm verilirken daha çok onların rivayetleri üzerine gerçekleştirilen analizler ve onlar hakkında selef münekkittlere ait değerlendirmelerden istifade edilmesidir.

İbn Hibbân, IV/X. asırda yaşamış ve cerh-ta’dîl ilmine ait daha sonraki dönemlerin kayıtsız kalamadığı çeşitli eserler yazmıştır. Bu eserlerden birisi de *Kitâbü’l-mecrûhîn*’dir. Onun bu eserde ricâl tenkidi gerçekleştirirken çeşitli metotlar takip ettiği görülmektedir. Bunlar genel olarak üç şekilde tefrik edilebilir. Birincisi cerh-ta’dîl ilminin birikiminden istifade etmektedir. Bu istifade bazen herhangi bir münekkidi takip şeklindeki bazen de vefat tarihleri, mülakatın tespiti gibi unsurları kapsamaktadır. İkinci olarak kişinin aktardığı rivayetlerin de onun hadis rivayet ehliyetinin tespitinde kullanıldığı görülmektedir. Buna ilaveten rivayetin sika ya da sebt kimselere ait nakillere aykırılık taşıması veya muhtevanın kabule engel olması ya da dönemsel olarak rivayetlerde farklılıkların bulunması, hükmü belirleyen unsurlardır. Son olarak İbn Hibbân’ın, bir kısım râvilerle de mülâki olduğu ve bu esnada edindiği izlenimler çerçevesinde ilgili râvi hakkında bir hükme vardığı görülmektedir.

Netice itibarıyla, IV/X. asırda yaşayan İbn Hibbân’ın hem kendinden önceki münekkittlere ait değerlendirmelerle hem de kendisinin kurguladığı yöntemlerle ricâl tenkidi gerçekleştirdiğini söylemeliyiz. Bu çalışmada dile getirdiğimiz bulgular, öncelikle herhangi bir zaman diliminde gerçekleştirilen ricâl tenkidinin selef münekkittlerin oluşturduğu birikimle sıkı bir ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Buna ilaveten cerh-ta’dîl ilminde ricâl tenkidi yapılırken, yeni yöntemlerin geliştirilebildiği görülmektedir. Bu durumu farklı bir açıdan cerh-tadil ilminin dinamik bir karaktere sahip olduğu şeklinde de okuyabiliriz.

KAYNAKÇA

Aşıkkutlu, Emin (1997). *Hadiste ricâl tenkîdi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Alrahman, Bahalddin Rauf A., İbn Hibbân ve kitâbü’l-mecrûhîn adlı eserdeki yöntemi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl.

- Buhârî, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, (t.y.). *Kitâbu tarihü'l-kebîr*. I-IX.
- Çelik, Yüksel, İbn Hibbân ve hadis ilmindeki yeri. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl.
- Hameş, Adâb b. Mahmûd (1428/2008). *el-İmam İbn Hibbân ve dirâsetü âsârihi'l-ilmiyye tarihun ve tahlilun ve nakdun*. I-V. Ammân
- Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdullâh Yakut b. Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî (1977). *Mu'cemu'l-Büldân*. I-V. Beyrût: Daru's-Sâdr.
- Hatib, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî (t.y.). *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî (t.y.). *el-Kâmil fi dufâi'r-ricâl*. (Thk. Abdülfettâh Ebû Sünne.) I-IX. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Ebî Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (1952). *Kitâbu'l-cerh ve't-tâ'dil*. I-IX. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (2002). *Lisânü'l-mizân*. (Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde.) I-X. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm et-Temimî el-Büstî Muhammed b. Hibbân b. Ahmed (1996). *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîne ve'd-duafâi ve'l-metrûkîn*. (Thk. Mahmûd İbrahim Zâyed.) I-III. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm et-Temimî el-Büstî Muhammed b. Hibbân b. Ahmed (1973). *Kitâbu's-sikât*. I-X. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmaniyye.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm et-Temimî el-Büstî Muhammed b. Hibbân b. Ahmed (2000). *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. (Thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefi.) I-II. Riyad: Dar'ul-Sumeyî.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm et-Temimî el-Büstî Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *Sahih'u İbn Hibbân bi-tertibî'l-Emir Alaeddin Ali b. Balaban el-Fârisî*. (t.y.). (Thk. Ahmed Muhammed Şakir.) I-XVIII. Mısır: Müessesetü'r-Risâle.
- Karagözlü, Mustafa Macit (2014). *Zayıf râviler duafâ literatürü ve zayıf rivâyetler*. I. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Rizzo, Hasan Muzaffer (2009), İbn Hibbân'ın el-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn'id-duafâi ve'l-metrûkîn adlı kitabındaki metodunun eleştirel analizi. Hadis tetkikleri dergisi 2009, sayı: 2, s. 19-44.
- Sönmez, Muhammet Ali. "İbn Hibbân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sönmez, Mehmet Ali, *İbn Hibbân ve cerh-ta'dil metodu*, İstanbul: Ümran Yayınevi
- Yücel, Ahmet (2012). *Hadis tarihi*. IV. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (t.y.). *Siyerü a'lamin'-nübelâ*. I-XXV. (Thk. Şu'ayb el- Arnaût vd.) Beyrut: Müessesetü'r-Risâle